

VLOGA IZSELJENSKE/PRISELJENSKE KNJIŽEVNOSTI IN LITERARNE VEDE PRI RAZISKOVANJU MIGRACIJ

Janja ŽITNIK SERAFIN¹

COBISS 1.02

IZVLEČEK

Vloga izseljenske/priseljenske književnosti in literarne vede pri raziskovanju migracij

Članek obravnava nekatera ključna vprašanja pri preučevanju književnosti migrantov v sklopu raziskovanja migracij. Avtorica uvodoma povzema zgodovino vključevanja književne produkcije migrantov kot raziskovalnega gradiva v okviru preučevanja migracij v Sloveniji in v mednarodnem merilu. Posebno pozornost posveča polemikam glede uporabe termina priseljenska/izseljenska književnost ter razlikam med disciplinarno (literarnovedno) in interdisciplinarno obravnavo književnosti migrantov. V nadaljevanju obravnava nekatere metodološke izzive na tem področju, dosedanje dosežke slovenske literarne zgodovine v okviru migracijskih študij, nesorazmerje med raziskanostjo slovenske izseljenske književnosti in književnosti priseljencev v Sloveniji ter vprašanje statusa izseljenske/priseljenske literarne produkcije v tujih jezikih.

KLJUČNE BESEDE: izseljenska/priseljenska književnost, migracijske študije, terminologija, tujejezična literatura, interdisciplinarni pristop

ABSTRACT

The Role of Emigrant/Immigrant Literature and Literary Science in Migration Research

The article discusses some key questions regarding the study of migrant literature in the context of migration research. In the introduction, the author outlines the history of the use of migrant literary production as a source in Slovenian and international migration studies. Particular attention is paid to various polemics concerning the use of the term emigrant/immigrant literature and to major differences between disciplinary and interdisciplinary approaches to migrant literature. In the following sections, the article discusses some methodological challenges in this field, the achievements of Slovenian literary history in the framework of migration studies, the disproportion between the academic research into Slovenian emigrant literature compared to the literature of immigrants to Slovenia, and the question of the status of emigrant/immigrant literary production written in foreign languages.

KEY WORDS: emigrant/immigrant literature, migration studies, terminology, foreign-language literature, interdisciplinary approach

---

¹ Dr. literarnih znanosti, znanstvena svetnica, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, janja.zitnik@zrc-sazu.si.

UVOD

Vključevanje književne produkcije migrantov kot raziskovalnega gradiva v okviru interdisciplinarnega raziskovalnega področja migracijskih študij je bilo od začetka znanstvenega utemeljevanja tega področja do danes odvisno predvsem od tega, ali so v aktualnih teoretskih izhodiščih prevladovali kvantitativni ali kvalitativni dejavniki in merila, ter od tega, kateremu polu je bilo raziskovanje migracij v okviru določene metodološke usmeritve bliže: ekonomsko-družboslovnemu ali humanističnemu. Tako kot velja za druga večdisciplinarna raziskovalna področja, tudi za migracijske študije lahko ugotovimo, da so začele spodbujati prave interdisciplinarne raziskave šele z razvojem prvih lastnih interdisciplinarnih metodoloških modelov. Tako so se v drugi polovici šestdesetih let 20. stoletja, ko lahko že govorimo o začetkih znanstveno utemeljenih migracijskih študij kot samostojnega raziskovalnega področja, ukvarjali s teorijo migracij in z metodologijo raziskovanja migracij predvsem ekonomisti, sprva zlasti zagovorniki t. i. neoklasičnega pristopa in pristopa nove ekonomije. Z uveljavitvijo pojmovanja »človeškega kapitala« (Sjaastad 1962) pa se je začela razvijati tudi humanistična konceptualizacija migracij, ki izhaja iz predpostavke, da je treba migrante obravnavati tudi kot posameznike. Ta smer raziskovanja migracij se osredotoča na motive migrantov, opira pa se med drugim na njihove izkušnje in življenjske zgodbe (Gombač 2005: 17–21).

S tem so postale zanimive za interdisciplinarne raziskave migracij že tudi literarne vede z različnimi interpretativnimi tehnikami, vsekakor pa tudi ustna zgodovina s t. i. narativno metodo in zgodovino-pisje s preučevanjem izseljenske korespondence, biografij, avtobiografij in različne spominske literature o nastanku in organiziranosti ter delovanju migrantskih skupnosti in posameznikov. Ko je Wilbur Zelinsky (1971) v začetku sedemdesetih let razvil hipotezo o tranziciji mobilnosti, je v raziskavi združil ekonomski, demografski, geografski in sociološki vidik. Poznejše teorije migracij, zlasti teorija dvojnega trga delovne sile oziroma segmentiranosti trga delovne sile (Piore 1979) ter teorija svetovnih sistemov (Wallerstein 1999; Castles, Miller 1998), izhajajo iz Marxovega historično-strukturalističnega pristopa, predvsem njegove epistemologije in ekonomije. Te raziskovalne usmeritve so v precejšnji meri puščale ob strani motive in izkušnje posameznika ter posameznih skupin migrantov. Šele teorija kumulativne vzročnosti (Massey 1990) in teorija mrež (Boyd 1987) sta v preučevanje migracij znova vključili tudi posameznika (Gombač 2005: 27–30). Tako je vodilni literarni zgodovinar na področju migracijskih študij, multikulturalizma in integracije že leta 1987 objavil svoje referenčno delo *Beyond Ethnicity: Consent and Descent in American Culture*, ki predstavlja eno prvih presečišč literarne vede, kulturologije in migracijskih študij in v katerem avtor med drugim komentira tudi dela najodmevnejšega slovenskega izseljenškega pisatelja Louisa Adamiča.

V tem preglednem prispevku želim umestiti proces vključevanja književne produkcije migrantov kot raziskovalnega gradiva v okviru interdisciplinarnega preučevanja migracij v Sloveniji v širši proces tovrstnega vključevanja, ki je sočasno potekal v mednarodnem merilu. Posebno pozornost bom posvetila polemikam glede uporabe termina priseljenska/izseljenska književnost ter razlikam med disciplinarno (literarnovedno) in interdisciplinarno obravnavo književnosti migrantov. V nadaljevanju se bom dotaknila nekaterih metodoloških izzivov na tem področju, dosedanjih dosežkov slovenske literarne zgodovine v okviru migracijskih študij, razkoraka med raziskanostjo književnosti slovenskih izseljencev in priseljencev v Slovenijo ter vprašanja statusa izseljenske/priseljenske literarne produkcije v tujih jezikih. Osrednji namen tega preglednega članka je izpostaviti pomen interdisciplinarnega raziskovanja književnosti v kontekstu migracijskih študij.

POLEMIČNOST TERMINA IZSELJENSKA/PRISELJENSKA KNJIŽEVNOST

Izraz izseljenska/priseljenska književnost¹ se je tudi v globalnem merilu uveljavil za označevanje posebnega tipa književnosti tako v akademski kot najširši rabi: v nacionalnih in lokalnih knjižnicah (seznamih knjig v tej kategoriji, posebni knjižnični oddelki), klasifikacijah v katalogih založb, v raziskovalnih projektih in univerzitetnih študijskih programih. Izseljenski pisatelji pa pogosto odklanjajo to oznako. Ali ima književnost izseljenskih/priseljenskih avtorjev – oziroma vsaj del te književnosti – z vidika literarno-estetskih meril in družbene vloge res dovolj unikatno specifično, da je raba izraza izseljenska/priseljenska književnost upravičena? Živahna diskusija o tem se v zadnjem času seli iz tradicionalnih priseljenskih dežel v nove države sprejema, s svojimi argumenti za in proti rabi tega termina pa kliče po bolj poglobljeni obravnavi.

Dejstvo, da književnosti priseljencev v ZDA do sedemdesetih let 20. stoletja niso upoštevali kot del glavnega toka ameriške književnosti, omenja William Boelhower (1982: 8). To velja tudi za večino drugih držav množičnega priseljavanja, za nekatere pa to lahko rečemo še danes. V ZDA danes velja priseljenska književnost za zelo pomemben sestavni del ameriške književnosti, ki pa jo še vedno obravnavajo ločeno od preostale ameriške književnosti (npr. Boelhower 1982; Li 1998; Mendoza in Shankar 2003; Nelson 2005; Cowart 2006; Hassan 2011; Kanellos 2012). Tudi v Sloveniji je bila književnost izseljencev obravnavana ločeno od preostale slovenske književnosti (npr. Pogačnik 1972; Žitnik, Glušič 1999). Celo takrat, ko jo literarna zgodovina obravnava v okviru splošnih pregledov slovenske književnosti, jo največkrat predstavlja v ločenih poglavjih (npr. Pogačnik, Zadravec 1973; Pogačnik idr. 2001). Isto velja za obravnavo književnosti priseljenskih avtorjev v Sloveniji (npr. Mugerli 2005; Dimkovska 2005; Žitnik Serafin 2012). Odprto ostaja vprašanje, zakaj je kljub občasni diskusiji slovenskih literarnih zgodovinarjev o potrebi po integrirani obravnavi teh avtorjev večinoma še vedno tako.²

So državne meje, ki ločujejo izseljenske pisatelje od rojstne dežele, dovolj tehten vzrok za njihovo ločeno literarno obravnavo? In na drugi strani – je tudi drugačna materinščina priseljenskih avtorjev, ki iščejo svoje mesto ter poti do priznanja in sprejetosti v kulturi nove domovine, dovolj tehten vzrok za njihovo ločeno literarno obravnavo? Ali pa je morda predvsem literarno-estetska (zlasti tematsko-motivna in deloma tudi slogovna) specifičnost izseljenske/priseljenske književne produkcije dovolj prepričljiva, da lahko vsaj pogojno utemeljuje ločeno obravnavo teh avtorjev? Ali ločena obravnavo zavira enakopravno integracijo izseljenskih in priseljenskih avtorjev v literarni sistem izvorne kulture in družbe sprejema? In končno: ali je njihova enakopravna integracija v določen literarni sistem sploh mogoča tudi v primeru, ko so njihova dela napisana v drugih jezikih?

Nekateri literarni zgodovinarji (npr. Jurak 1983, 1988; Petrič 1995; Avsenik Nabergoj 2005; Dimko-

1 V nekaterih deželah, npr. Združenih državah, je pridevnik priseljenski v tej vezi bolj običajen kot izseljenski. Pa vendar le redki avtorji, med njimi denimo Boelhower 1982, Cowart 2006, Kanellos 2012, Mendoza in Shankar 2003, uporabljajo v naslovih svojih del besedne zveze priseljenska književnost, priseljenska avtobiografija in podobno. Na splošno se v ZDA največkrat uporablja pridevnik etničen (etnična književnost, etnični tisk ...), pojem priseljenska književnost ima tam ožji pomen, medtem ko pojem izseljenska književnost v tradicionalnih deželah priseljavanja skorajda ne obstaja, kar je razumljivo. V Sloveniji in mnogih drugih deželah (nekdanjega) množičnega izseljavanja je ravno obratno. Za Slovenijo lahko rečemo, da je bilo o t. i. priseljenski književnosti (književni produkciji priseljenskih avtorjev v tej deželi) komaj kaj napisanega, medtem ko lahko o slovenski izseljenski literaturi preberemo celo množico znanstvenih del.

2 Ta diskusija se je prvič razvila v razpravi, ki je sledila prispevku o slovenskem izseljenskem pesniku, pisatelju in dramatik Levu Deteli in nekaterih značilnostih sodobne književnosti izseljencev na simpoziju Obdobja leta 2010 (Žitnik Serafin 2010b), nato pa znova v diskusijah simpozija Obdobja v letih 2011 in 2012. Ker udeleženci teh razprav niso dosegli soglasja, bo tudi v splošnem pregledu *Slovenska književnost 20. stoletja*, ki je v ruskem prevodu in pod uredništvom Nadežde Starikove pravkar v pripravi za tisk pri založbi INDRIK, izseljenska književnost predstavljena v posebnem poglavju.

vska 2005; Žitnik Serafin 2012) ugotavljajo, da so za opazen delež literarnih del izseljenskih/priseljenskih avtorjev izrazito značilne – poleg njihove kulturno-identitetne specifičnosti – tudi nekatere tipično izseljenske teme, kot so vprašanje pripadnosti, domotožje, hrepenenje (Avsenik Nabergoj 2005), izkoreninjenost, osamljenost, razdvojenost, posebnosti medgeneracijskega prepada v izseljenstvu (Žitnik Serafin 2010a), širše vprašanje identitete (Dimkowska 2005) ipd. Opažajo tudi večjo kulturno odprtost zlasti dvojezičnih izseljenskih pisateljev, njihov občutek domačnosti in suverenosti v dveh kulturah in njihovo samoumevno sprejemanje kulturne raznolikosti. V manjši meri se v študijah omenjajo tudi slogovne posebnosti, npr. specifična metaforika, posebni simbolni pomeni naravnih elementov, kot so reka, morje, nebo (Žitnik Serafin 2010b), drevo (Avsenik Nabergoj 2005) ipd., ki v izseljenskih situacijah dobijo nove razsežnosti. Prav tako besede, kot so *dom, doma, domov, od doma*, dobijo v izseljenstvu izrazito dvojni pomen. Podobno je z besedo tujina. Ta ima pri matičnih pisateljih povsem nedvoumen pomen, pri izseljenskih pa vse prepogosto pomeni kraj, kjer živijo že desetletja.

Vse tri skupine specifičnih značilnosti – kulturno-identitetne, tematske in slogovne – izhajajo iz posebnega družbeno-kulturnega položaja avtorjev, tj. iz njihove priseljenske oziroma manjšinske situacije. Ta pa med drugim vključuje njihov jezikovni položaj, ki se odraža tudi v njihovih publikacijskih možnostih in tesneje zamejeni ciljni publiki. In vendar mnenja literarnih zgodovinarjev o tem, ali tematsko-slogovna specifična književna produkcija migrantov upravičuje rabo terminov izseljensko/priseljensko slovnstvo oziroma književnost, ostajajo deljena. Termin se pojavlja kot geslo v različnih enciklopedijah, med drugim v *The Encyclopedia of the Great Plains* (Wishart 2011) in *Enciklopediji Slovenije*. Vzporedno s tem se pojavljajo tudi besedne zveze izseljenska/priseljenska poezija, lirika, epika, proza, dramatika ipd., ki se v literarni zgodovini pogosto uporabljajo, vendar jih imajo nekateri raziskovalci, literarni kritiki in sami priseljenski pisatelji (npr. Jin 2013; Caplan-Bricker 2013; Stanišić 2008) za sporne. To odpira nadaljnja vprašanja, med drugim:

- 1) Ali ima tematsko-slogovna specifičnost literarnih del izseljenskih in priseljenskih avtorjev tudi povratni učinek na specifični družbeno-kulturni položaj teh avtorjev in ni le njegov odraz? Nekateri raziskovalci (npr. Dimkowska 2005) namreč ugotavljajo, da so tipično izseljenske/priseljenske teme (še zlasti domotožje) pa z njimi povezana metaforika itd. manj zanimive za večinsko bralstvo kot pa za bralce, ki se lahko poistovetijo z njimi. Posamezni primeri izjemno uspešnih del, ki obravnavajo to tematiko, pa postavljajo to pravilo recepcije (Grosman 2004) pod vprašaj.
- 2) Če predpostavljamo, da je vsaka izseljenska/priseljenska književnost dvonacionalna (Stanonik 1999: 17), kakšna je in kakšna naj bi bila vloga države in osrednjih literarnih oziroma kulturnih institucij pri prizadevanjih za lažjo uveljavitev in kanonizacijo književne produkcije priseljenskih avtorjev v državi sprejema in izseljenskih avtorjev v izvorni deželi izselitve?
- 3) Ali bi prevajanje, uveljavitev in kanonizacija književne produkcije priseljenskih avtorjev v državi sprejema (tudi kot simbolno dejanje) lahko prispevali k razvijanju medkulturne zavesti na nacionalni ravni in posledično h krepitvi večkulturne nacionalne identitete, ki je prvi pogoj za varno in stabilno družbo v vsaki državi?

Ta vprašanja kajpak presegajo okvir pričujočega prispevka. Omenjam jih zato, ker na zgovoren način zrcalijo pomen priseljenske književnosti (in njenega položaja) za obravnavo različnih vidikov še vedno prepogoste jezikovne, kulturne in socialno-ekonomske marginaliziranosti migrantov, vprašanj torej, s kakršnimi se ukvarjajo domala vse znanstvene discipline znotraj migracijskih in etničnih študij. Večdisciplinarno raziskovanje književnosti izseljenskih/priseljenskih avtorjev torej ni pomembno v okviru migracijskih in etničnih študij le kot preučevanje dodatnih virov (zgodovinskih, etnoloških ipd.), ki vsebujejo faktografske podatke o migracijah in življenju migrantov, temveč tudi kot eden od pristopov k osvetljevanju vzrokov in posledic položaja migrantov ter različnih (jezikovnih, kulturnih, socialno-ekonomskih) vidikov preteklih in sedanjih integracijskih politik.

RAZVOJ INTERDISCIPLINARNIH MIGRACIJSKIH ŠTUDIJ V SLOVENIJI IN VKLJUČITEV NOVE PRIMERJALNE DIMENZIJE

Začetek sistematičnega preučevanja zgodovine slovenskega izseljenstva sega v šestdeseta leta 20. stoletja, začetek koordiniranega interdisciplinarnega raziskovanja migracij pa v osemdeseta leta. Tedaj sta v Sloveniji poleg številnih manjših raziskav³ potekala tudi dva večja interdisciplinarna raziskovalna programa oziroma projekta na tem področju, in sicer na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in v Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU). Na SAZU je prišlo do ustanovitve posebnega inštituta za raziskovanje izseljenskih vprašanj prav na pobudo literarnih zgodovinarjev, poleg tega pa je bil literarni zgodovinar tudi njegov prvi predstojnik. Raziskovalna skupina tega inštituta danes pokriva večino humanističnih in družboslovnih vidikov raziskovanja migracij, saj njeni člani zastopajo skoraj vse najpomembnejše znanstvene discipline v okviru migracijskih študij.

Tudi pri Znanstvenem inštitutu Filozofske fakultete v Ljubljani so že leta 1979 začeli izvajati interdisciplinarni raziskovalni projekt *Slovensko izseljenstvo in kultura*. Vanj so se vključili geografi, umetnostni zgodovinarji, muzikologi in etnologi (Slavec 1990: 309), predvsem pa tudi literarni zgodovinarji, največ iz vrst anglistov in amerikanistov. Projekt je dal mnogo rezultatov, ki pa še vedno predstavljajo disciplinarno znanstvene objave. Kljub temu so večinoma zelo uporabni kot vir pri današnjem interdisciplinarnem raziskovanju slovenskega izseljenstva, kar še zlasti velja za rezultate etnoloških raziskav slovenskega izseljenstva (npr. Bogovič, Canjko 1983; Slavec 1982; Sulič 1983). Danes se v Sloveniji ukvarja z raziskovanjem migracij mnogo več raziskovalnih skupin kot v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko je bilo znanstveno raziskovanje slovenskega izseljenstva na začetku naglega vzpona, priseljenstvo v Slovenijo pa tedaj še ni bilo predmet obsežnejših raziskav.

V državah nekdanjega množičnega izseljevanja in sodobnega množičnega priseljevanja so poleg arhivov, muzejev in raziskovalnih ustanov, posvečenih izseljencem, začeli ustanavljati vse več raziskovalnih institucij, ki se ukvarjajo z novimi priseljenci v te države. Tako so denimo na Švedskem poleg inštitutov za raziskovanje švedskega izseljenstva, kot sta Sverige Amerika Centret (Švedski ameriški center, ustanovljen 1960), ki vključuje tudi izseljenski arhiv, in Svenska Emigrantinstitutet (Švedski izseljenski inštitut, ustanovljen 1965), ki vključuje arhiv, knjižnico, muzej in raziskovalni center, v sedemdesetih letih ustanovili celo vrsto organizacij in ustanov za priseljenška vprašanja, med drugim Immigrant Institutet (Priseljenski inštitut, ustanovljen 1973). V Sloveniji, ki prav tako sodi med države nekdanjega množičnega izseljevanja (zlasti ob koncu 19. in začetku 20. stoletja) in množičnega sodobnega priseljevanja (zlasti do konca sedemdesetih let 20. stoletja), še nimamo raziskovalnega inštituta, ki bi se posvečal izključno vprašanjem priseljenstva v to deželo. Tako danes izvajajo raziskovalne programe in projekte s tega področja inštituti, ki so se doslej ukvarjali s sorodno tematiko, predvsem izseljensko in manjšinsko. Za vse te inštitute je značilna izrazito večdisciplinarna kadrovska sestava, ki omogoča tudi samostojno izvajanje interdisciplinarnih projektov in programov.

Do podobnega prehoda od raziskovanja izključno izseljenske tematike k bolj inkluzivnemu raziskovanju migracij nasploh je v istem času kot v Sloveniji prišlo tudi v številnih drugih dotlej le »izseljenskih« raziskovalnih ustanovah, muzejih in arhivih po Evropi. Prav ta prehod pa je izredno pomemben za razvoj nove primerjalne dimenzije v okviru migracijskih študij, ne le znotraj drugih ved, ampak tudi znotraj literarnovednega raziskovanja na tem področju. Slovenija in druge evropske države imajo namreč kot dežele množičnega izseljevanja v preteklih obdobjih in hkrati kot dežele obsežnega priseljevanja v no-

3 Ena takšnih je sociolingvistična raziskava jezika slovenskih Američanov, ki jo je v drugi polovici osemdesetih in začetku devetdesetih let opravila Nada Šabec (1995) in ki velja za pionirsko delo slovenske sociolingvistike na tem področju.

vejšem času zelo dobro priložnost za dvostranski vpogled v vprašanja prevajanja, integracije in kanonizacije priseljskih pisateljev in njihovih del, saj njihov vpogled lahko vključuje oba nasprotna zorna kota. Na ta način lahko bolj nepristransko ocenjujejo uspehe in poraze pri poskusih enakopravne uveljavitve njihovih izseljenskih pisateljev v drugih državah sprejema in jih primerjajo z uspehi in s porazi pri poskusih enakopravne uveljavitve drugih priseljskih pisateljev v lastni državi.

KNJIŽEVNOST V KONTEKSTU MEDDISCIPLINARNEGA RAZISKOVANJA MIGRACIJ

Na večdisciplinarnem raziskovalnem področju migracijskih študij so v mednarodnih akademskih krogih najmočneje zastopane znanstvene discipline sociologija, ekonomija, demografija in statistika, od humanističnih ved pa geografija, zgodovinske, rodoslovje, etnologija, kulturna antropologija in sociolingvistika, vse bolj pa tudi muzeologija in arhivistika. Posamezne mednarodne predstavitve interdisciplinarnih rezultatov vključujejo tudi literarnozgodovinske raziskave (Storhaug 2006), muzikološke (Hemetek 2004), umetnostnozgodovinske (Lambkin 2007) in druge humanistične raziskave. Največ literarnozgodovinskih raziskav s področja izseljenskega leposlovja se posveča ruski, poljski, češki, ukrajinski, slovenski, škotski in libanonski izseljenski književnosti ter emigrantski književnosti baltskih in azijskih narodov, zelo malo pa je posebej za to področje prilagojenih teoretskih, metodoloških in primerjalnih študij, ki bi zajele izseljenske literature različnih narodov in njihov pomen za interdisciplinarno raziskovanje izseljenstva.

Interdisciplinarno raziskovanje izseljenske književnosti so omogočile predvsem nekatere interdisciplinarno usmerjene literarne teorije in metodologije, med njimi npr. polisistemska (Even Zohar 1990; 1997). Even-Zoharjev koncept polisistema namreč omogoča in zahteva bolj enakopravno vključitev objektov, ki so bili prej spregledani ali odrinjeni na rob pozornosti. Na področju književnosti spodbuja npr. bolj enakopravno vključitev otroške, trivialne in prevodne literature, v našem primeru pa stopi v ospredje potreba po enakovredni funkcionalni vključitvi književne produkcije izseljencev/priseljencev, ki ima zaradi nekaterih specifičnih značilnosti pogosto obrobno položaj ali pa se lahko znajde celo zunaj vsakega literarnega sistema in kritične obravnave.

Slovenija danes sodi med države, v katerih je obseg tistega raziskovanja izseljenske književnosti, ki poteka v okviru disciplinarnih literarnovednih raziskav,⁴ bolj ali manj uravnotežen z obsegom kompleksnejšega raziskovanja izseljenske književnosti, ki poteka v sklopu različnih večdisciplinarnih in interdisciplinarnih raziskav. Med zaključene disciplinarne raziskave na tem področju sodijo – poleg dveh večjih projektov⁵ – npr. raziskava Jožeta Pogačnika ob koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 20. stoletja, ki jo je objavil v knjižici *Slovensko zamejsko in zdomsko slovstvo* (Pogačnik 1972), ter nekatere njegove poznejše študije. Sem sodi še cela vrsta raziskav sodelavcev Filozofske fakultete v Ljubljani od konca sedemdesetih let ter različne samostojne študije posameznih literarnih zgodovinarjev, med njimi

4 Meja med literarnovedno (disciplinarno) in interdisciplinarno obravnavo izseljenske/priseljske književnosti je še vedno pomanjkljivo definirana. Značilen primer prve je npr. študija Irene Avsenik Nabergoj (2005), čeprav tudi ta deloma posega na polje psihologije in študij spola. Med značilnimi primeri druge pa so – poleg nekaterih slovenskih študij, ki so rezultat interdisciplinarnih raziskovalnih projektov – npr. odmevno Sollorsovo delo *Beyond Ethnicity* (Sollors 1986) ter dela Leonida Livaka (2003), Lise Ryoko Wakamiya (2009) in Davida Cowarta (2006).

5 Gre za temeljna raziskovalna projekta *Slovenska izseljenska književnost* (1993–1996) in *Vrhovi slovenskega emigrantskega slovstva* (1997–1999), katerih rezultat je literarnozgodovinski pregled književne produkcije slovenskih izseljencev v treh zvezkih (Žitnik, Glušič 1999).

Tarasa Kermaunerja, Franceta Pibernika in Denisa Poniža.⁶ Mnogo manj je doslej objavljenih rezultatov disciplinarno zasnovanih raziskav literarne produkcije priseljencev v Sloveniji.

Na drugi strani pa so največkrat interdisciplinarno zasnovane tiste raziskave izseljenske in priseljenske književnosti, ki so tesno vpete v raziskovanje širše migracijske problematike.⁷ Sem sodijo tudi nekatere magistrske in doktorske raziskave mladih raziskovalcev na področju izseljenske in priseljenske književnosti, ki so sestavni del interdisciplinarnih raziskovalnih projektov ali programov in pri katerih lahko nastopajo kot mentorji in člani komisij predstavniki različnih znanstvenih disciplin. Vloga literarnih ved znotraj teh projektov variira od osrednje do nekoliko obrobnejše, književna produkcija migrantov pa v vseh teh projektih predstavlja pomemben del raziskovalnega gradiva.

IZSELJENSKA/PRISELJENSKA LITERARNA PRODUKCIJA V TUJIH JEZIKIH: VKLJUČEVANJE ALI MARGINALIZACIJA?

Z interdisciplinarnim pristopom k raziskovanju izseljenske/priseljenske književnosti je imela slovenska literarna zgodovina odločilni vpliv pri nekaterih pomembnih odločitvah kulturnega resorja slovenske vlade ter civilnih literarnih institucij in kulturnih organizacij. Javna opozorila slovenskih literarnih zgodovinarjev na ignoriranje izseljenskih in priseljenskih pisateljev v učbenikih slovenskega jezika in književnosti ter še posebej na zapostavljenost tujejezične književne produkcije slovenskih izseljencev in priseljencev v Sloveniji v osrednjih slovenskih literarnih revijah in založbah, pri podeljevanju pisateljskih štipendij, promociji njihovih del na osrednjih literarnih srečanjih in festivalih ipd. so obrodila zelo konkretne sadove. Od začetka prejšnjega desetletja so v nekatere potrjene učbenike slovenskega jezika in književnosti ter druga učna gradiva zdaj vključeni tudi slovenski izseljenski pisatelji. Poleg tega je bila v sodelovanju slovenske literarne vede z organizacijskim odborom Vilenice, največjega mednarodnega literarnega festivala v Sloveniji – poleg že tradicionalne vključitve književne produkcije slovenske manjšine v sosednjih državah – v program festivala naposled vključena tudi literarna ustvarjalnost slovenskih izseljencev v drugih evropskih državah in Argentini ter priseljencev v Sloveniji. Ob tem pa so se znova odprle polemike glede vključevanja tujejezične književne produkcije slovenskih izseljencev in priseljencev v Sloveniji v nacionalni literarni sistem.

Temeljni pregledi zgodovine slovenske književnosti običajno vključujejo tudi v tujih jezikih napisana leposlovna dela tistih avtorjev, ki so glavino svojega literarnega opusa vendarle ustvarili v slovenskem jeziku. Manj dorečeni pa so kriteriji vključevanja literarnih opusov tistih izseljenskih piscev, ki so ustvarjali oziroma ustvarjajo izključno v tujih jezikih, vendar njihovo delo v pretežni meri izhaja iz slovenske kulture, slovenskih literarnih tradicij, narodno pogojenih ustvarjalnih pobud, slogovnih, tematskih in motivnih asociacij s preteklo in sodobno slovensko kulturo. Dejstvo, da je najuspešnejši slovenski izseljenski pisatelj Louis Adamič, ki je pisal samo v angleškem jeziku, kot nekakšen poseben fenomen kar samoumevno uvrščen v leksikografske in praktično vse pomembnejše literarnozgodovine-

6 Med pravkar potekajočimi disciplinarno zasnovanimi raziskavami izseljenske književnosti je npr. doktorska raziskava o slovenski izseljenski kratki prozi v Argentini po drugi svetovni vojni, ki jo je kandidatka prijavila na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, čeprav – kot piše v odločbi dekana – poteka znotraj »interdisciplinarnega doktorskega študijskega programa Humanistika in družboslovje, področje: slovenistika«. To seveda nikakor ni v nasprotju z interdisciplinarno naravo študijskega programa, ki sicer omogoča interdisciplinarnost individualnih študijskih programov, vendar je ne zahteva. Na drugi strani pa je v okviru doktorskega študija na Univerzi v Novi Gorici v pripravi tudi bolj meddisciplinarno zasnovana disertacija s področja literarne vede in migracij.

7 Npr. *Položaj kulturno-umetniške dejavnosti slovenskih izseljencev in njeno mesto v sodobni slovenski kulturi* (CRP, 1999–2000), *Stanje in perspektive slovenskega povratništva* (temeljni projekt, 2000–2002), *Literarna in kulturna podoba priseljencev v Sloveniji* (aplikativni projekt, 2004–2007), *Ustvarjanje spomina in ohranjanje kulturne identitete med slovenskimi izseljenci in njihovimi potomci* (aplikativni projekt, 2009–2012).

ske preglede slovenske književnosti, drugi tujejezični pisatelji, katerih delo je prav tako utemeljeno v slovenski kulturi, pa ne (z nekaj bolj ali manj slučajnimi izjemami v posameznem pregledu), samo še dodatno potrjuje nedefiniranost pojma slovenska književnost. Helga Glušič (1999: 357) se tega zaveda: »Ob vprašanju jezika izseljenske književnosti je za raziskovalce književnosti zanimivo širše vprašanje vključevanja književnosti, ki jo izseljenski pisatelji slovenskega rodu pišejo v neslovenskem jeziku, v okvir slovenske nacionalne kulture.«

Za izseljenske pisatelje prinaša kvalitetna literarna dvojezičnost, ki je sicer praviloma privilegij izobražencev, še najzanesljivejšo možnost za prodor do različnih ciljnih publik, čeprav prinaša tudi določene težave. Izrazito dvojezični slovenski izseljenski pisatelji so v jeziku nove domovine zaradi slabših osebnih povezav z založniki običajno težje objavljali kot tamkajšnji matični pisatelji. S svojo priseljsko skupnostjo in njenimi mediji pa se večinoma niso povezovali, kar bi sicer lahko olajšalo njihovo pot do objav v materinščini. Njihov literarni prodor je bil odvisen predvsem od njihove podjetnosti, samopromocije in lobiranja v dominantnih založniških krogih v stari in novi domovini. Novejši avtorji slovenskega rodu so se začeli vključevati tudi v tujejezične pisateljske in kulturne organizacije in društva. Določeno število kakovostnih izseljenskih piscev, ki so pisali samo v materinščini – zlasti tistih, ki so ustvarjali v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni – pa je vse do njihove smrti in še pozneje ostajalo dostopnih le pripadnikom njihovega lastnega matičnega naroda oziroma jezika. Ker večina evropskih držav v tem času še ni priznavala integracijskih načel o medkulturni prehodnosti na nacionalni ravni, ki vključujejo tudi gmotno spodbujanje prevajanja in objavljanja manjšinske oziroma priseljske literature, je bil literarni prispevek povojnih slovenskih zdomskih avtorjev v njihovih novih evropskih domovinah marginaliziran. Njihovo literarno delo v materinščini predstavlja značilen in zanimiv, čeprav izoliran, neintegriran tujek v njihovi novi domovini, ki jih je sprejela v svoj gospodarski, pravni in politični sistem, ne pa tudi v svojo kulturo.

V zelo podobnem položaju so bili še do nedavnega tudi priseljski pisatelji v Sloveniji, saj njihovega literarnega dela, napisanega v njihovih materinščinah, slovenski bralci niso imeli priložnosti spoznati (Dimkowska 2005). Nekaj njihovih krajših del je sicer izšlo v literarni reviji *Paralele* (Dimkowska 2006), medtem ko so prevodi njihovih knjižnih izdaj bolj izjema kot pravilo (Mugerli 2005). Leto 2010 pa je vendarle prineslo opazen zasuk v odnosu slovenske literarne institucije do priseljskih avtorjev. Tako je v statutu Društva slovenskih pisateljev še pred kratkim pisalo: »Član društva lahko postane vsak slovenski pisatelj, pesnik, prozaist, dramatik, esejist, ki piše v slovenščini.« Z novim Temeljnimi aktom Društva slovenskih pisateljev, ki so ga člani sprejeli na občnem zboru 29. aprila 2010, pa je ta pogoj mnogo bolj odprt:

Član društva lahko postane vsak slovenski pisatelj (pesnik, prozaist, dramatik, esejist), ki piše v slovenščini ali tudi v kakšnem drugem jeziku, ali državljan Republike Slovenije oziroma pisatelj s pravico bivanja v Sloveniji, ki ni Slovenec po narodnosti, vendar piše v slovenskem *ali v svojem maternem jeziku*. Člani društva so lahko tudi slovenski pisatelji, ki ne živijo na območju Republike Slovenije, ne glede na državljanstvo, pod enakimi pogoji (Temeljni akt DSP 2010: 3; poudarila avtorica).

Sprejetje te spremembe pa je imelo izrazito dvojen odziv. Prevajalec, urednik, esejist in literarni kritik Aleš Berger je v članku Društvo vseh jezikov (Berger 2011) »kritično zavrnil ekumenska pravila in se zavzel za vrnitev v prejšnje stanje, ko je društvo še bilo društvo enega jezika« (Johnson Debeljak 2012). Erica Johnson Debeljak v nadaljevanju piše:

... zame je Društvo slovenskih pisateljev storilo nekaj absolutno izjemnega. S to radodarno gesto, ko me je sprejelo za članico navzlic jeziku, v katerem pišem, je pokazalo, da nastopa z mesta, ki ni mesto šibkosti in podrejenosti, ampak mesto moči in varnosti. Pokazalo je, da niti sebe niti slovenskega jezika ne vidi na robu eksistenčnega brezna. Pokazalo je, da se ne boji raznolikosti in odprtosti.

Tudi sama sem prepričana, da lahko omenjeno dopolnilo Temeljnega akta Društva slovenskih pisateljev vsaj nekoliko okrepi pozitivne procese v slovenski kulturi, ki je očitno še vedno v prehodnem obdobju oblikovanja medkulturne zavesti in večkulturne nacionalne identitete njenih pripadnikov. Morda bodo književniki, ki so se priselili v Slovenijo iz drugih držav, s članstvom v različnih, vsekakor tudi slovenskih kulturnih organizacijah in literarnih društvih, dobili tudi kake konkretne nove priložnosti za širšo uveljavitev v kulturi nove domovine.

Ekskluzivno upoštevanje jezika literarnega ustvarjanja kot odločilnega dejavnika pri tolmačenju pojmov, kot sta slovenski pisatelj/slovenska pisateljica in slovenska književnost, je kajpak povsem razumljivo. Celo Marijan Dović, ki sicer kaže izrazito odprtost do interdisciplinarne obravnave in večkulturnega razumevanja t. i. »nacionalne književnosti« (Dović 2009), je skeptičen do vključevanja tujejezičnih del slovenskih izseljenskih pisateljev in priseljenskih avtorjev v Sloveniji v korpus slovenske književnosti v širšem pomenu besede (Dović 2010). Z vidika inkluzivnosti in preprečevanja marginalizacije tujejezičnih izseljenskih/priseljenskih piscev je Društvo slovenskih pisateljev naredilo korak dlje od (verjetno glavne) slovenskih literarnih zgodovinarjev in teoretikov, pri čemer se slednji ob svojih pomislekih ravno tako opirajo na dovolj trdne argumente. Vprašanje torej ostaja eno tistih, o katerih si bomo, upam, še naprej dopuščali različne poglede.

SKLEP

Raziskovanje migracij v okviru raziskovalnih skupin s pestro zasedbo različnih znanstvenih disciplin je v zadnjih dvajsetih letih v Sloveniji zaključilo prehod od večdisciplinarnega k interdisciplinarnemu pristopu. To med drugim potrjuje tudi akreditacija novih interdisciplinarnih študijskih programov na tem področju.⁸ O metodoloških izzivih interdisciplinarnega raziskovanja migracij sem prvič pisala pred skoraj četrto stoletja (Žitnik 1990). V svojem tedanjem razmišljanju ugotavljam, da so bili raziskovalni programi v Sloveniji v prvih letih bolj večdisciplinarni kot interdisciplinarni in da so dovoljevali »bolj ali manj naključno združevanje posameznih raziskav brez problemske povezave in brez pravega interdisciplinarnega pristopa, ki je sicer do neke mere bil prisoten pri vsaki posamezni raziskavi, ne pa tudi pri celotnem programu« (prav tam: 170).

Migracijske študije so v Sloveniji od tedaj prehodile dolgo pot. Danes so mnogi nacionalni raziskovalni in pedagoški projekti in programi interdisciplinarni v pravem pomenu besede, saj njihovi rezultati ne predstavljajo več multidisciplinarnega mozaika rahlo med seboj povezanih sestavnih delov, temveč metodološko enovito celoto. Skoraj brezupno oviro pri prijavljanju tistih projektov Inštituta, ki so pretežno literarno usmerjeni, na nacionalne projektne razpise v Sloveniji pa po moji izkušnji v zadnjih letih predstavlja evalvacijski sistem, ki nima pravega poslušarja za tovrstne interdisciplinarne projekte. Če so taki projekti prijavljeni na področju literarnih ved, jih ocenjevalci kar odkrito zavrnejo zaradi njihove »preširoke« interdisciplinarnosti. Če so prijavljeni na področju narodnega vprašanja, ki je podpodročje družboslovja, jih ocenjevalci zavrnejo, ker so preveč literarnovedno usmerjeni. In če je bila prijava odana na področju interdisciplinarnih raziskav, sem imela vtis, da jo obravnavajo tako, kot da bi tja zašla le pomotoma. In vendar je slovenska literarna zgodovina v okviru disciplinarnih, večdisciplinarnih in interdisciplinarnih projektov v zadnjih dveh desetletjih 20. stoletja opravila celovito in kompleksno raziskavo slovenske izseljenske književnosti, ki se lahko primerja npr. z rezultati ruske literarne zgodovine na področju raziskovanja ruske izseljenske književnosti. Rezultate tovrstnih slovenskih raziskav danes uporabljajo vse znanstvene vede s področja migracijskih študij, o njihovi odmevnosti znotraj in zunaj nacionalnega prostora pa priča tudi njihova široka domača in mednarodna citiranost.

Kljub temu pa je treba priznati, da je bilo sorazmerno malo slovenskih raziskav posvečenih vprašanju tematske, slogovne in družbeno-kulturne specifičnosti književne produkcije slovenskih izseljenskih

⁸ Npr. program »Slovenistika II. stopnja« na Fakulteti za humanistiko Univerze v Novi Gorici.

pisatelj in priseljenskih pisatelj v Sloveniji. Nekaj parcialnih študij na to temo, ki bodo vsekakor dobro izhodišče za nadaljnje raziskave, so med drugim prispevali Jurak (1983, 1988), Petrič (1995), Lenček (1992), Dumas Rodica (1997), Štuhec (1998), Avsenik Nabergoj (2005) in Žitnik Serafin (2010a, 2010b). Seveda pa se vse omenjene študije omejujejo na posameznega avtorja, geografsko območje, literarno vrsto ali posamezno tipično izseljensko temo, kot so domotožje, hrepenenje, posebnosti medgeneracijskega prepada v izseljenstvu, kot se odraža v književnosti, ipd. Celovitejša obravnava vprašanj, kot so specifičnost književne produkcije migrantov, pomen te produkcije za kompleksnejše preučevanje migracij in utemeljenost same uporabe besedne zveze priseljenska/izseljenska književnost, pa je naloga, ki jo bo vsekakor treba uresničiti v bližnji prihodnosti.

LITERATURA

- Avsenik Nabergoj, Irena (2005). Hrepenenje po domovini v poeziji slovenskih avtoric v zdomstvu. *Dve domovini / Two Homelands* 21, 125–142.
- Berger, Aleš (2011). Društvo vseh jezikov. *Pogledi.si* (19. 10. 2011), <http://www.pogledi.si/druzba/drustvo-vseh-jezikov> (4. 6. 2013).
- Boelhower, William (1982). *Immigrant Autobiography in the United States*. Venezia: Esedue Edizioni.
- Bogovič, Alenka, Canjko, Borut (1982). *Slovenci v Franciji*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Boyd, Monica (1987). Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas. *International Migration Review* 21/2 (78), 638–670.
- Caplan-Bricker, Nora (2013). The problem with immigrant literature. *New Republic* (26. 3. 2013), <http://www.newrepublic.com/article/112748/elizabeth-strouts-burgess-boys-reviewed-nora-caplan-bricker> (5. 5. 2013).
- Castles, Stephen, Miller, Mark J. (1998). *J. The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*. Houndmills: Macmillan Press Ltd.
- Cowart, David (2006). *Trailing clouds: Immigrant fiction in contemporary America*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Čebulj Sajko, Breda (1993). Pregled dosedanjega etnološkega raziskovanja slovenskega izseljenstva. *Dve domovini / Two Homelands* 4, 87–108.
- Dimkova, Lidija (2005). Književnost priseljencev v Sloveniji – njene značilnosti in položaj v slovenski kulturi. *Dve domovini / Two Homelands* 22, 59–78.
- Dovič, Marijan (2009). Agenda večkulturne Slovenije: Janja Žitnik Serafin: Večkulturna Slovenija, Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2008 (Zbirka Migracije), 314 str. *Primerjalna književnost* 32/2, 258–264.
- Dovič, Marijan (2010). Večkulturnost in mehki č. *Park.si* (7. 6. 2010), <http://www.park.si/2010/06/veckulturnost-in-mehki-c/> (9. 10. 2013).
- Dumas Rodica, Tatiana (1997). *Les Slovènes américains: Écriture et identité*. Saint-Etienne: Université de Saint-Etienne.
- Enciklopedija Slovenije* (1987–2002). Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Even-Zohar, Itamar (1990). *Polysystem Studies*. Posebna številka *Poetics Today* 11/1.
- Even-Zohar, Itamar (1997). Factors and Dependencies in Culture: A Revised Outline for Polysystem Culture Research. *Canadian Review of Comparative Literature* 24/1, 15–34.
- Hassan, Wail S. (2011). *Immigrant Narratives: Orientalism and Cultural Translation in Arab American and Arab British Literature*. Oxford University Press.
- Hemetek, Ursula (2004). Traditional Music of Minorities in Austria: A Strategy of Cultural Survival? *Möglichkeiten und Grenzen des Multikulturalismus: Der Schutz sprachlich-kultureller Vielfalt in Kanada und Europa* (ur. Fritz Peter Kirsch, Waldemar Zacharasiewicz). Wien: Universität Wien, 179–190.
- Glušič, Helga (1999). Slovenska izseljenska književnost: Sklepna misel. *Slovenska izseljenska književnost: zv. 3: Južna Amerika* (ur. Janja Žitnik Serafin, Helga Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, 357–359.

- Gombač, Jure (2005). *Esuli ali optanti? Zgodovinski primer v luči sodobne teorije*. Ljubljana: Založba ZRC; ZRC SAZU.
- Grosman, Meta (2004). *Književnost v medkulturnem položaju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Immigrant Institutet, <http://www.immi.se> (1. 6. 2013).
- Jin, Gracie (2013). Jhumpa Lahiri's 'The Lowland' shows immigrant literature is obsolete. *PolicyMic*, 16. 10. 2013, <http://www.policymic.com/articles/64455/jhumpa-lahiri-s-the-lowland-shows-immigrant-literature-is-obsolete> (20. 10. 2013).
- Johnson Debeljak, Erica (2012). Sem slovenska pisateljica: Ne pišem v slovenščini. *Pogledi.si* (3. 1. 2012), <http://www.pogledi.si/mnenja/sem-slovenska-pisateljica-ne-pisem-v-slovenscini> (4. 6. 2013).
- Jurak, Mirko (1983). Poetry written by the Slovene emigrants in Australia: Types of imagery from the old and the new country. *Australian Papers: Yugoslavia, Europe and Australia* (ur. Mirko Jurak). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 55–61.
- Jurak, Mirko (1988). Major themes in poetry written by Slovene immigrants in the U.S.A. and Canada. *Cross-Cultural Studies: American, Canadian and European Literatures, 1945–1985* (ur. Mirko Jurak). Ljubljana: Filozofska fakulteta, 405–409.
- Kanellos, Nicolás (2012). *Hispanic Immigrant Literature: El Sueño del Retorno*. University of Texas Press.
- Lambkin, Brian (2007). Rituals of Departure from Europe: Using the Art of European Migration Virtual Archive. *AEMI Journal* 4/5, 153–161.
- Lenček, Rado L. (1992). On poetic language in the literature of a linguistic diaspora at the moment of its separation from the native language. *Literature, Culture and Ethnicity: Studies on Medieval, Renaissance and Modern Literatures: A Festschrift for Janez Stanonik* (ur. Mirko Jurak). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, 21–26.
- Li, David Leiwei (1998). *Imagining the nation: Asian American literature and cultural consent*. Stanford, CA.: Stanford University Press.
- Livak, Leonid (2003). *How it was Done in Paris: Russian Émigré Literature and French Modernism*. University of Wisconsin Press.
- Massey, Douglas S. (1990). Social Structure, Household Strategies and the Cumulative Causation of Migration. *Population Index* 56/1 (Princeton: Office of Population Research), 3–26.
- Mendoza, Louis, Shankar, S. (ur.) (2003). *Crossing into America: The new literature of immigration*. New York: New Press.
- Mugerli, Maruša (2005). Slovenski prevodi literarnih del priseljenskih avtorjev po letu 1990. *Dve domovini / Two Homelands* 22, 79–93.
- Nelson, Emmanuel S. (ur.) (2005). *The Greenwood Encyclopedia of Multiethnic American Literature*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Petrič, Jerneja (1995). Sunday too far away: Images of emigrant existence in the literature of Slovenes in the United States, Canada and Australia. *Writing across Worlds: Literature and Migration* (ur. Russell King, John Connell, Paul White). London – New York: Routledge, 162–171.
- Piore, Michael (1979). *Birds of passage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pogačnik, Jože (1972). *Slovensko zamejsko in zdomsko slovstvo*. Trst: Zaliv.
- Pogačnik, Jože, Zdravec, Franc (1973). *Zgodovina slovenskega slovstva*. Maribor: Obzorja.
- Pogačnik, Jože idr. (2001). *Slovenska književnost III*. Ljubljana: DZS.
- Sjaastad, L. A. (1962). The costs and returns of human migrations. *Journal of Political Economy* 70 (oktober): 80–93.
- Slavec, Ingrid (1982). *Slovinci v Mannheimu*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Slavec, Ingrid (1990). Etnološko preučevanje etnične identitete slovenskih izseljencev. *Dve domovini / Two Homelands* 1, 309–317.
- Sollors, Werner (1986). *Beyond Ethnicity: Consent and Descent in American Culture*. New York: Oxford University Press.

- Stanišič, Saša (2008). Three myths of immigrant writing: A view from Germany. *Words without Borders 2003–2010*, <http://wordswithoutborders.org/article/three-myths-of-immigrant-writing-a-view-from-germany> (7. 5. 2013).
- Stanonik, Janez (1999). Književnost Slovencev v ZDA pred letom 1891. *Slovenska izseljenska književnost 2* (ur. Janja Žitnik, Helga Glušič), 15–88.
- Storhaug, Hans (ur.) (2006). *Cinema, Literature and Migration*. Posebna številka *AEMI Journal 4*.
- Sulič, Nives (1983). *Thank God I'm Slovenian*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Svenska Emigrantinstitutet*, <http://www.utvandrararnashus.se> (1. 6. 2013).
- Sverige Amerika Centret*, <http://www.swedenamerica.se> (1. 6. 2013).
- Šabec, Nada (1995). *Half pa pu: The Language of Slovene Americans*. Ljubljana: ŠKUC.
- Štuhec, Miran (1998). Motivno-tematska raven pripovedne proze slovenskih izseljencev v Avstraliji (razvojni premiki). *Slavistična revija* 46/1–2, 133–140.
- Temeljni akt Društva slovenskih pisateljev* (2010), <http://www.drustvo-dsp.si/file/12450/temeljni-akt-dsp.doc> (4. 6. 2013).
- Wakamiya, Lisa Ryoko (2009). *Locating Exiled Writers in Contemporary Russian Literature: Exiles at Home*. Basingstoke, UK, etc.: Palgrave Macmillan.
- Wallerstein, Immanuel (1999). *Utopistike; Dediščina sociologije*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Wishart, David J. (ur.) (2011). *The Encyclopedia of the Great Plains*. Lincoln: University of Nebraska.
- Zelinsky, Wilbur (1971). The Hypothesis of the Mobility Transition. *Geographical Review* 61, 219–249.
- Žitnik, Janja (1990). Nekateri problemi pri raziskovanju slovenskega izseljenstva. *Razprave in gradivo* 22, 164–173.
- Žitnik, Janja, Glušič, Helga (ur.) (1999). *Slovenska izseljenska književnost*: zv. 1: *Evropa, Avstralija, Azija*; zv. 2: *Severna Amerika*; zv. 3: *Južna Amerika*. Ljubljana: Založba ZRC in Rokus.
- Žitnik Serafin, Janja (2010a). Childhood, Homesickness and the Generation Gap in the Literature of Slovenian Emigrants. *Dve domovini / Two Homelands* 32, 51–66.
- Žitnik Serafin, Janja (2010b). Lev Detela in nekatere značilnosti sodobne književnosti izseljencev. *Sodobna slovenska književnost (1980–2010)* (ur. Alojzija Zupan Sosič). Obdobja, Simpozij, = Symposium, 29. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 441–446.
- Žitnik Serafin, Janja (2012). *Bridges and Walls: Slovenian Multiethnic Literature and Culture*. Frankfurt am Main itd.: Peter Lang, 2012.